

Laura Varnauskaitė

Lyginamoji moralinio veiksmo analizė Vytauto Kavolio ir Émile'io Durkheimio sociologijos teorijose

Santrauka. *Socialinis veiksmas ir moralinis veiksmas yra skirtingos analitinės kategorijos. Problema iškyla tuomet, kai reikia nustatyti šių sąvokų ryšius. Straipsnyje remiamasi pozicija, kad moralinis veiksmas ir socialinis veiksmas santykiauja kaip dalis ir visuma, turi skirtingus tyrimo objektus, tačiau paklūsta tam pačiam tyrimo metodui. Remiantis Durkheimio socialinio fakto ir moralinio fakto apibrėžimais, teigtina, kad socialinis faktas yra platesnė kategorija, apimanti ir moralinius faktus. Socialinis veiksmas aiškinamas pritaikant socialinio fakto apibrėžimą, atitinkamai, moralinis veiksmas – moralinio fakto apibrėžimą. Socialiniam veiksmui būdingas individų atliekamų veiksmų tikslingumas. Moralinis veiksmas neįgyja tikslo siekimo savybės. Siekiant nustatyti moralinio veiksmo savybes, sąlygas, veiksnius, pasitelkiamos moralinį veiksmą analizuojančios Émile'io Durkheimio ir Vytauto Kavolio teorijos. Prancūzų sociologas išskiria socialinę galią, skatinančią individą elgtis vienu ar kitu būdu. Durkheimas asociacijos metodu parodo, kad socialinė galia veikia visuomenėje kaip ir individe. Kavolis pabrėžia moraliniam veiksmui pagrindą suteikiantį vidinį imperatyvą, kylantį iš sąmoningo individo, atliekamą internalizavus moralės principą savyje. Durkheimas akcentuoja holistinės metodologijos aspektą (visuomenė įgalina individą), Kavolis – individualistinės metodologijos aspektą (iš individo kylantį imperatyvą). Mokslininkų teorijose atskleidžiama, kad individas ir visuomenė siekia skirtingų tikslų. Individas siekia realizuoti laisvę kaip kūrybinį potencialą. Visuomenė įpareigoja individą paklusti istoriškai susiformavusioms elgesio taisyklėms bei normoms. Kita vertus, individas, atlikdamas moralinį veiksmą, visuomet yra veikiamas socialinės aplinkos ir jo veiksmas visuomet turi socialinį poveikį. Taigi straipsnyje moralinis veiksmas analizuojamas siekiant atskleisti įtampas ir sąveikos elementus tarp individo ir visuomenės lyginant Kavolio ir Durkheimio teorijas.*

Pagrindiniai žodžiai: *Vytautas Kavolis, Émile'is Durkheimas, socialinis veiksmas, moralinis veiksmas, elgesio taisyklės bei normos, moralės principo internalizavimas.*

Key Words: *Vytautas Kavolis, Émile Durkheim, social action, moral action, rules of conduct, norms, internalisation of moral principle.*

Perskyra tarp *socialinio veiksmo* ir *moralinio veiksmo*

Tam, kad galėtume kalbėti apie *socialinį veiksma* ir *moralinį veiksma*, reikia pradėti nuo klausimo, kas yra *veiksmai*? Durkheimo požiūriu, *veiksmai* yra idėjos, atitinkančios žmogaus tikslus, realizacija. Tam, kad įgyvendintume idėją, turime numatyti būsimo rezultato naudingumą. Kitaip tariant, kad galėtume veikti, turime mąstyti apie veiksma padarinius: „Kad kuri nors idėja sukeltų veiksma, suderintą su daikto prigimtimi, nebūtinai ji turi atspindėti tą prigimtį: užtenka, jei ji leis mums pajusti, ką šis daiktas turi naudinga ar nenaudinga, kuo jis gali mums tarnauti ir kuo kenkti.“ (Durkheim 2001; 38) Realizuojamos tos idėjos, kurios labiau atitinka žmogaus tikslus. Durkheimo teigimu, veiksmo galimybė – tai aktas, kuriuo valia

nutraukia svarstymus: „Valios pasireiškimu mes tiesiogiai suvokiame save kaip veikiančią galimybę.“ (Durkheim 1999; 405), imasi įgyvendinti paties nustatytus tikslus. Pabrėždamas veiksmo tikslingumą, prancūzų sociologas, galima sakyti, vartoja tikslingai racionalaus veiksmo Weberio socialinio veiksmo klasifikacijoje terminologiją.¹

Socialiniai faktai Durkheimo teorijoje taip pat yra apibūdinami per jų tikslingumo funkciją – „socialiai naudingų padarinių kūrimą“ (Durkheim 2001; 115). Mokslininkas suformuoja taisyklę, skelbiančią, jog „*socialinio fakto funkcijos visada veikia ieškoti jo santykyje su kuriuo nors socialiniu tikslu*“ (ten pat). Todėl socialiniai faktai yra ne apskritai visi visuomenėje vykstantys reiškiniai, bet tik tie veikimo ir mąstymo būdai, kurie turi socialinio tikslo funkciją. Jų priešasčių reikia ieškoti „*ansketes-*

¹ Tikslingumas Weberiui yra svarbiausias veiksmą apibrėžiantis požymis. Weberio socialinio veiksmo orientacijos išreiškia skirtingą veiksmo vertingumą tikslų atžvilgiu. Veikale *Ekonomika ir visuomenė* (1978; [1920]) Weberis pateikia keturias socialinio veiksmo orientacijas: 1) tikslingai racionalus veiksmas – nustatomas pagal objektų elgesio lūkesčius socialinėje aplinkoje; šie lūkesčiai yra naudojami kaip „sąlygos“ arba „prasmės“ siekiant įgyvendinti paties veikėjo racionaliai vykdomus ir apskaičiuotus tikslus; 2) vertybiškai racionalus veiksmas – nustatomas sąmoningu tikėjimu etine, estetinė, religine ar kita elgesio forma kaip vertybe savaime, nepriklausomai nuo jos sėkmės perspektyvos; 3) afektyvus (ypač emocinis) veiksmas – nustatomas pagal veikėjo specifinius afektus ir pojūčių būsenas; 4) tradicinis veiksmas – nustatomas kaip įsišaknijęs pripratimas (Weber 1978; 24–25). Kai kurių mokslininkų nuomone, Weberio veiksmo orientacijos nuo pirmos iki paskutiniosios išreiškia mažėjantį racionalumą. Zenono Norkaus teigimu, Weberis racionalią veiklą skiria į objektyviai arba „griežtai“ racionalią ir subjektyviai racionalią veiklą. „Weberio „griežtai racionalaus“ veiksmo sąvoka nesiskiria nuo tos, kuri būdinga neoklasikinei ekonomikai. Abiem atvejais tai yra optimizavimas arba maksimizavimas esant apribojimams.“ (Norkus 2003; 182) Tačiau „Apsisprendimas tarp konkuruojančių ir konfliktuojančių tikslų bei padarinių savo ruožtu gali būti vertybiškai racionaliai orientuotas: tada veikla yra tikslingai racionaliai tik savo priemonėmis.“ (žr. Norkus 2003; 184) Wolfgangas Schlutheris pastebi, jog bandant pavaizduoti skalėje, instrumentiškai racionalus veiksmas žymi aukščiausią racionalumo tašką; vertybiškai racionalus veiksmas yra mažiau racionalus, nes nėra atsižvelgiama į pasekmes; afektyviame veiksmo neatsižvelgiama į pasekmes ir vertybes; o tradiciniame veiksmo trūksta pasekmės, vertybės ir tikslo elementų (Schluther 1981; 128). Taigi veiksmas Weberio socialinio veiksmo klasifikacijoje yra skirstomas pagal tai, kokį racionalumo lygmenį arba veiksmo vertingumą jis išreiškia.

niuose socialiniuose faktuose, o ne individualios sąmonės būklėse“ (ten pat; 114–115). Taigi reikia apibūdinti požymius, pagal kuriuos galima būtų atpažinti „moksliškai tiriamus faktus“².

Apibrėždamas *socialinį faktą* Durkheimas nustato, jog nėra vienos išskirtinės savybės, kuria pasižymi *socialinis faktas*. Tačiau svarbu išrinkti tokį požymį, kuris geriausiai tinka užsibrėžtam tikslui. Išskirtinis požymis, kuris apibūdina socialinį faktą, yra jo daromas išorinis poveikis individams: „<...> socialiniai faktai slypi veiksmų arba mąstymo būduose, atpažįstami iš to, kad jie gali atskiroms sąmonėms daryti priverstinį poveikį.“ (Durkheim 2001; 18–19). „<...> būdai, kuriais veikiama, mąstoma ir jaučiama <...> egzistuoja ne individualių sąmonių viduje, o jų išorėje <...> jiems suteikta prievartinė jėga, kurios dėka tie tipai jame įsitvirtina, – nori jis to ar ne.“ (ten pat; 28) Ta prievartinė jėga yra teisė ir papročiai, kuriuos individas randa gimęs ir kurie egzistuoja nepriklausomai nuo jo veikimo. Kai individas veikia kaip sūnus, sutuoktinis ar pilietis, kai vykdo prisiimtus įsipareigojimus, tomet jis atlieka pareigas, kurias be jo įsikišimo nustatė

teisė ir papročiai. Net jeigu jie sutampa su individo jausmais, todėl jam atrodo natūralūs, tas natūralumas yra objektyvus, nes yra ne paties sugalvotas, tačiau udgymu perduotas³.

Durkheimas socialinius faktus griežtai atskiria nuo psichinių reiškinių, nes jie egzistuoja tik individualiose sąmonėse. Tačiau kai kurie psichofiziniai procesai, pavyzdžiui, mistinės patirtys, gali paaiškinti veiksmų priežastis. „<...> suprantami ir nesuprantami proceso komponentai dažnai yra susipynę ir tarpusavyje susiję“ (Weber 1978; 5). Vadinasi, tokie procesai kaip žmogaus patirtys taip pat gali būti tiriami empiriškai – kaip veiksmai.

Vytautas Kavolis papildo Durkheimą integruodamas individualias patirtis į socialinių reiškinių tyrimo sritį. Ne vien išoriškai pastebimi veiksmai, tačiau ir vidiniai žmogaus išgyvenimai bei patirtys turi būti socialinio veiksmo tyrimo pagrindas. Kavolio socialinio veiksmo samprata yra *istorinės – socialinės psichologijos*⁴ tyrimo objektas. Tyrėjui svarbu atskleisti, kaip žmogaus tapatumo ir sąmoningumo struktūros kinta priklausomai nuo socialinių struktūrų pokyčių visuomenėje.

² Visi socialiniai faktai turi būti suvokiami kaip moksliškai tiriami faktai.

³ Čia reikia nustatyti ribą tarp socialinio ir moralaus veiksmo. Pareigos atlikimas kaip socialinis veiksmas yra naudingas visuomenei ir individui. Tačiau pareigos atlikimas kaip moralinis veiksmas, nors ir naudingas visuomenei, tačiau nėra naudingas individui. Moralinis veiksmas, kitaip nei socialinis veiksmas, turi kilti iš paties individo prigimties. Kavolio požiūriu, pareigos atlikimas prieštarauja moralumui, jeigu veiksmas yra skatinamas išorinių aplinkybių, o ne individualiosios prigimties: „Pareiga viena prasme prieštarauja moralei. Žmogus atlieka pareigą, kadangi jis turi. Jinai privaloma.“ (Kavolis 2006e; 196) „Bet žmogus atlieka moralinį veiksmą tik tuomet, kai jis daro, kas jam nėra privaloma, kai jis išeina iš visų savo prievolių ir individualiu būdu tampa kilnus, kur jo jokia prievolė neverčia tokiu būti. Jis yra moralus, kai kuria gėrį ir grožį atsiduodamas šiai kūrybai, tuomet, kai to niekas iš jo nelaukia.“ (ten pat)

⁴ Kavolis vartoja šią sąvoką, siekdamas pabrėžti socialinių struktūrų pokyčių visuomenėje poveikį žmogaus tapatumo ir sąmoningumo struktūroms. Todėl *istorinė – socialinė* dimensija praplečiama psichologine asmens tapatumo ir sąmoningumo struktūra.

Viename ankstyvųjų savo straipsnių Kavolis apibrėžia socialiniam veiksmui būtinas prielaidas. Tam, kad gimtų veiksmas, pirmiausia reikia suformuoti idėją, tuomet suburti ta idėja tikinčius žmones, galiausiai – mobilizuoti priemones, kurios reikalingos toms idėjoms įgyvendinti – paversti jas žodžiais ir darbais. (Kavolis 2006a; 27) Taigi veiksmui pradžia suteikia *idėja*, šią idėją reikia *skeleisti* tarp žmonių, ir, galiausiai, pasitelkti *priemones* jai įgyvendinti.

Neturėdamas tikėjimo idėja žmogus praranda pajėgumą veikti: „Žmogus, kuris nieku netiki, nėra pajėgus jokiai ir veikimui, kurio nepriverčia kuri nors jam, kaip vienkartiniam individui, pašalinė jėga – prigimtis ir aplinka. Ir atvirkščiai, žmogus, kuris veikia tokių jėgų neverčiamas, tuo pačiu liudija savo tikėjimą.“ (Kavolis 1959; 93–4) Netikėjimas gali būti suprantamas kaip tikslo neturėjimas durkheimiška prasme. Netikėjimas ar tikslo neturėjimas suformuoja užtvaras tarp savo vidinio pasaulio ir socialinio veiksmo. Todėl Kavolis siūlo skatinti socialinį veiksmą: 1) įsisąmoninant savo vertybinius ir asmenybės pagrindus; 2) gilinant tarpusavio solidarumą; 3) suteikiant vienas kitam paramą ir pripažinimą; 4) įtikinant savo kelio prasmingumu. (Kavolis 2006b; 37) Iš šio reikalavimo galima suformuoti apibendrinimą: veiksmui pagrindą suteikia individo sąmoningumas ir vidinis įsipareigojimas veikti; veiksmą palaiko ir jo tęstinumą užtikrina socialinis solidarumas tarp individų.

Tam, kad veiksmas būtų „patikimas“, tvarus ir gyvybingas, reikia ir tam tikrų sąlygų:

žmogaus kūrybiškumo ir sąmoningumo. „Kai veikėjas metasi į veiklą, jos savyje kūrybiškai neišgyvendamas, o ieškodamas ten užsimiršimo, garbės ar socialinio bendravimo smagumo – jis psichologiškai nepatikimas, nes tokie motyvai ištvėringumo neužtikrina. Tik gilus savęs sąmoningumas gali ištraukti stagnuojančią veiklą ir įkvėpti jai gyvąją dvasią, kuri neišsenka, nes plaukia ne iš reikalavimų, o iš vidaus.“ (ten pat; 35) Vadinasi Kavolio teorijoje veiksmas kyla ne iš išorinių reikalavimų bet iš asmeninio individo įsipareigojimo.

Pabrėžiant idėjos svarbą veiksmui, individų priiimtus įsipareigojimus, tarpusavio solidarumą, Kavolio teorija įgauna prancūzų sociologo teorijai būdingų bruožų. Tačiau Kavolis vertingai praplečia Durkheimio suformuotą socialinio veiksmo sampratą psichoistorine žiūra. Paaikškina, kad veiksmui reikia ne tik idėjos bei asmeninio įsipareigojimo, tačiau ir *tikėjimo idėja*, individo *kūrybiškumo* ir *sąmoningumo*. Mokslininkas papildė Durkheimio teigtą veiksmo rezultatyvumą *priemonių mobilizavimu*, kurios panaudojamos siekiant idėjas paversti veiksmais.

Kyla klausimas, ar tai, jog socialiniai faktai apibrėžia individų veiksmus, kurie vykdomi iš įsipareigojimo, negalėtų būti skiriamoji moralinio veiksmo savybė? Siekiant atsakyti į šį klausimą, reikia apibrėžti pačius moralinius faktus.

Durkheimio požiūriu, moraliniai faktai yra moralės mokslo objektas⁵. „Moraliniai faktai yra tokie pat, kaip ir kiti reiškiniai; juos sudaro elgesio taisyklės, atpažįstamos iš tam tikrų skiriamųjų savybių. Todėl turi būti įmanoma

⁵ Durkheimas nurodė moralės disciplinos mokslinio kriterijus. Pirmajame pozityviajam moralės mokslui skirtame straipsnyje (1887) sociologijos klasikas apibrėžė moralę ne kaip taikomąją ar išvestinę, bet kaip autonomišką, turinčią atskirą tyrimo objektą discipliną.

tirti, apibūdinti, klasifikuoti, ieškoti dėsnių, paaiškinančių juos.“ (Durkheim 1966; 32) Taip, kaip biologai tyrinėja biologinius faktus ir naudoja tam tikrus metodus, taip ir moralės mokslas tiria faktus: „moralinius įsitikinimus, papročius, teisinius nurodymus“⁶. „Moraliniai faktai, - Durkheimo teigimu, yra susiję su visais kitais socialiniais faktais, bet nėra jiems identiški.“ (Abend 2010; 565) Tyrėjas turi pradėti nuo empirinės analizės (paprastas aprašymas galimas tik tyrimo pradžioje), bet ja neapsiriboti. Mokslinei reikia įvardinti praktines pasekmes visuomenei. Be to, jam nepakanka atrinkti veiksmus, kurių baigtį žino pats veikiantysis, „nes tos pačios prigimties judesių sistema gali tikti įvairiausiems tikslams pasiekti“ (Durkheim 2002; 7). Svarbu atsižvelgti ne tik į tiesioginius, bet ir netiesioginius veiksmų padarinius⁷.

Taigi Durkheimo teorijoje moraliniai faktai atskiriami nuo socialinių faktų. Moraliniai faktai turi atitikti moksliskumo kriterijus ir turi būti tiriami kaip ir socialiniai faktai. Tačiau moraliniai faktai apima siauresnę socialinių faktų sritį: moralinius įsitikinimus, papročius, elgesio normas ir taisykles. Nustačius taisykles, kaip reikia tirti moralinius reiškinius, arba kitaip – moralinius veiksmus⁸, galima pereiti prie moralinio veiksmo analizės.

Moralinis veiksmai yra viena esminių analitinių kategorijų moralės sociologijoje⁹. Problema yra ta, jog tiriant moralės klausimus, dažniausiai sustojama ties moralumo apibrėžimu. Nepateikiama žinių apie moralinio veiksmo prielaidas, sąlygas, veiksnius. Dėl to iškyla tam tikros problemos, kaip ribotas palyginamumas skirtingose visuomenėse (Tavory 2011; 273). Taigi, viena pagrindinių moralės sociologo užduočių: apibrėžti moralinį veiksmą, prielaidas, sąlygas ir veiksnius, įvardyti praktines pasekmes visuomenei. Siekiant šių tikslų įgyvendinimo moralinio veiksmo struktūra Kavolio ir Durkheimo sociologinėse teorijose analizuojama pritaikant moralės apibrėžimų klasifikaciją, kurioje lemiamą reikšmę įgyja laisvės, atsakomybės ir normų kategorijos:

- 1) moralumas yra laisvo individo atsakomybė už savo veiksmus;
- 2) moralumas palaikomas visuomenėje nustatytų elgesio taisyklių bei normų; ir
- 3) esant laisvu, atsakingu ir gyvenant visuomenėje pagal moralės normas reiškia būti internalizavus moralės principą savyje¹⁰.

Lyginamoji moralinio veiksmo analizė taikant laisvės, atsakomybės ir normų kategorijas

⁶ Jeigu moralė būtų absoliuti, teisinių nurodymų nereikėtų. Todėl šiame darbe moralės ir teisės sritys atskiriamos paliekant teisinį reglamentavimą už moralės mokslo ribų.

⁷ Apie tai plačiau skaityti Durkheim, Emile *Savižudybė*, p. 7.

⁸ Visus moralės reiškinius galima laikyti individų moraliniais *veiksmais*, nes daiktų pasaulis neturi savyje aktyvios jėgos, galinčios sukelti net menkiausius pokyčius visuomenėje. Moralės reiškiniai, kaip ir kiti socialiniai reiškiniai – tai vien individų atliekamų veiksmų rezultatas.

⁹ Galėtume teigti, jog veiksmas, pradėdamas Weberiu, tapo pamatinė sociologijos mokslo kategorija. Tačiau reikia pabrėžti, jog filosofijos istorijoje ne kartą buvo analizuojamas veiksmas. Paminėsiu vos keletą autorių: Aristotelis, Platonas, šv. Tomas Akvinietas, Karolis Juozapas Voityla (Karol Józef Wojtyła), Haris Gordonas Frankfurtas.

¹⁰ Adaptuota Karlo Peterso moralės apibrėžimų klasifikacija (Peters 2004; 423–424).

Moralumas kaip laisvo individo atsakomybė už savo veiksmus

Laisvė Kavoliui tapo viena svarbiausių analitinių kategorijų moralinių kultūrų, sąmoningumo istorijos studijose. Kavoliškoji *atsakingos laisvės* sąvoka kyla iš Kanto moralės filosofijos, kurioje pabrėžiama, jog *tik laisvas* individas gali būti atsakingas už savo veiksmus. „Laisvę, kaip visų protingų būtybių valios savybę, reikia priimti iš anksto“ (Kantas 1980; 86). „Laisvės sąvoka – valios autonomijos aiškinimo pagrindas“ (ten pat; 84), kur „valios autonomija – aukščiausios dorovės principas“ (ten pat; 77). Kantiškoji *laisvės kaip* protingos būtybės *pamatinės valios savybės* samprata Kavolio teorijoje buvo išreikšta sąmoningo, laisvo ir atsakingo individo teiginiais.

Sąmoningumo istorijai skirtose studijose kantiškoji moralė Kavolio laikoma Vakarų civilizacijos moralės pagrindu, kurioje laisvas žmogus, turėdamas visišką autonomiją, išpareigoja elgtis taip, kad jo elgesio principas taptų visuotine moralaus elgesio taisykle. Kavolio analizuojamas pavyzdys Vakarų civilizacijos istorijoje liudija Kanto moralės teiginių universalumą: „Abstrakčiu moraliniu kriterijum vertinant, krikščionybė, prievartos keliu atnešta, užsitarnavo būti prievartos keliu komunistų naikinama. Konkrečiu žmogišku kriterijumi vertinant, krikščionybė šiandien yra daugelio intymios egzistencijos dalis, ir todėl jos naikinimo nieku negalima pateisinti.“ (Kavolis 1966; 97) Abstraktusis moralinis kriterijus prilygsta primityviosiose visuomenėse taikytam teisingumo principui, kuomet už padarytą žalą atlyginama tuo pačiu. Tačiau Kavolio apibrėžiamas abstraktusis moralinis kriterijus, prieštarauja

bendražmogiškajai moralei, kurią gina mokslininkas. Taigi, humanistinę vertybinę laikyseną išreiškiantis konkretus žmogiškas kriterijus, atitinkantis Kanto kategorinį imperatyvą, turi būti laikomas universaliu moraliniu kriterijumi Kavolio teorijoje.

Kavoliui žmogiškasis laisvės siekimas yra paties žmogaus apsisprendimas ir pasirinkimas: „<...> žmogiškasis laisvės siekimas veržiasi į niekieno nepriverstus išpareigojimus, kuriais asmeninė individualybė realizuojama savo santykiyje tiek su prigimtimi, tiek su aplinka, bet kaip pati save apsprendžianti ir pasirenkanti sąmonė, o ne kaip šių jėgų sąveikos produktas.“ (Kavolis 1959; 91) Tai, jog Kavolis suvokia laisvę, išreiškiamą žmogaus apsisprendimais ir išpareigojimais, liudija skirtinguose tekstuose teigiamos idėjos:

1. „Laisvė tėra žmogaus apsisprendime už tą ar kitą didesnę už save tikslą ir to apsisprendimo ištvėringame vykdyme.“ (Kavolis 2006c; 88)
2. „Laisvė tėra sąlyga ištikimybės išpareigojimams, kuriais žmogus apibrėžia ir išbanda, kas jis iš tikrųjų yra.“ (Kavolis 1994a; 95)

Todėl laisvę, apibrėžiančią ir išbandančią, o kartu pranokstančią pačią žmogaus esybę, galime laikyti *aukščiausios dorovės principu* kantiškąja prasme. Laisvės aktu Kavolis laiko *apsisprendimą*. Tik vykdomais apsisprendimais žmogus tampa moraline asmenybe (Kavolis 2006c; 88), apsisprendžia pranokti save pasirinkdamas „didesnius už save tikslus“ ir pasiryžta ištvėringai juos vykdyti.

Apie ištvėringą tikslų vykdymą savo moralės teorijoje rašo Durkheimas. Mokslininkui buvo svarbu atsakyti, kodėl žmogus priverstas pergalėti save ir pranokti savo prigimtį. Durkhei-

mo teigimu, moralinių veiksmų vykdymas yra pastanga, skausmas ir pasiaukojimas. Tuo tarpu kitų asmens troškimų, tokių kaip turtų, šlovės siekimas nesukelia tokių jausmų. Žmogus prievartauja save atlikti moralinius veiksmus, o ne siekti kitų savo troškimų išpildymo. Dėl šios prievartos kaip tam tikro savęs įveikimo „mes pakylėjame save virš savęs, mes jaučiamės geresni“ (Durkheim 1995; 19). Į save nukreipta prievarta ir moralaus veiksmo sąlygotas pakylėjimo jausmas yra tai, kas įtvirtina ir reprodukuoja moralumą. Taigi moralumas Durkheimui kaip ir Kavoliui yra daugiau nei laisvo individo atsakomybė už savo veiksmus, tačiau ir nuolatinis evoliucijos procesas, savęs įveikimas ir pakylėjimas per ištvermingą tikslų vykdymą, į save nukreiptą prievartą ir pasiaukojimą.

Laisvė turi būti analizuojama ne kaip atsieta individuali kategorija, bet kaip bendruomenės įgalinimas suteikta laisve naudotis. Bendruomenės suteikta teisė naudotis savo laisve skleidžiasi kaip individo kūrybinis pajėgumas. Tarp kūrybinio pajėgumo ir laisvės egzistuoja abipusis ryšys – vienas empiriškai kintantis faktas gali būti tiriamas tiktai santykyje su kitu empiriškai kintančiu faktu: „Empiriškai kintantis bendruomenės duodamos *laisvės* faktas negali būti vertinamas izoliacijoje, bet tiktai santykyje su kitu empiriškai kintančiu faktu, būtent, žmogaus *kūrybiniu pajėgumu* laisve naudotis.“ (Kavolis 1959; 105) Todėl laisvė visada suponuoja individo atsakomybę už jam suteiktos laisvės realizaciją.

Tiek laisvės perteklius, tiek jos trūkumas sukuria individualias įtampas: kai laisvės

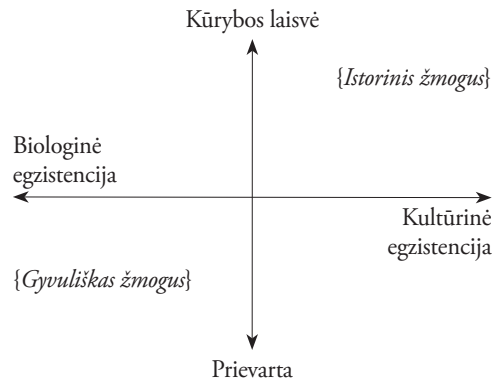
trūksta, – žmogus išgyvena dėl bendruomenės redukuoto savo kūrybinio pajėgumo, kai laisvės yra per daug – žmogus patiria įtampą, nes turi įveikti jam per sunkias užduotis. „Todėl, laisvės trūkumui esant, reikia stengtis nuo priespaudos išvaduoti egzistuojančias žmogaus kūrybines jėgas, o, laisvės pertekliui esant, ne pačią laisvę apriboti, bet kūrybinį pajėgumą tiek išugdyti, kad žmogus būtų pajėgus savo turimą laisvę atsakingai naudotis.“ (ten pat; 106) Taigi, turi būti pusiausvyra tarp laisvės ir kūrybinio pajėgumo. Iš čia seka du apibendrinimai: *pirma*, laisvė duota tam, kad ja būtų atsakingai naudojama, *antra*, niekas iš žmogaus negali atimti jo kūrybinio pajėgumo – jeigu jo trūksta, jis turi būti išugdytas; jeigu jis kenčia priespaudą – išvaduotas. Net jeigu, esant laisvės pertekliui, kūrybinio pajėgumo nėra ar jis silpnai išreikštas, – laisvė neturi būti iš žmogaus atimama, žmogaus kūrybinis pajėgumas bręsta tik laisvėje. Kūrybinis pajėgumas yra pats žmogiškumas.

Laisvė pasižymi tuo, kad ji yra lengvai prarandama, tačiau ją sunku atgauti. Kavolis kelia klausimą, kaip „į kiekvieną istorijos iššūkį atsakyti pozityviu kūrybiniu veiksmu“ (ten pat; 106–107). Tačiau gilesnis, esminis klausimas yra ne tiek pusiausvyros tarp laisvės ir pajėgumo formaliojo kriterijaus nustatymas, bet klausimas – „ar žmogus savo bendruomenės įgalinamas maksimaliam savo kūrybinės galios išvystymui ir panaudojimui?“ [šifras L.V.] (ten pat; 105) Šis reikalavimas išreiškia individualistinę poziciją, nes pabrėžia bendruomenės tikslą įgalinti individą, suteikti jam pakankamą pagrindą vystyti ir išreikšti savo kūrybinį potencialą¹¹.

¹¹ Durkheimo teorijoje pabrėžiamas abipusis procesas: visuomenė pasiima iš žmogaus tai, ką jis yra sukūręs, tačiau individai susigražina didžiuosius kūrybinius pasiekimus, nusilpus ar visai išnykus

Kavolis analizuoja kūrybos laisvę dviejose *intelektualinės kontroversijos ašyse* išsikūrusių žmogaus prototipų pagalba (žr. 1 paveikslą). Šias ašis skirianti riba yra laisvė: niekas kitas taip neskiria istorinio žmogaus nuo savo instinktų ir aplinkos prievartai pasidavusio žmogaus „<...> kaip tik laisvė, glūdinti kiekviename žmogaus veiksmo <...>.“ (Kavolis 1959; 90) Modernėjančioje aplinkoje žmogus turi gebėti suderinti savo vidinį potencialą ir išorinių aplinkybių poveikį: „turi **nebijoti** būti savimi“ ir kartu „be baimės žvelgti į savo aplinką, ją pagal savo vidinius kriterijus kritiškai įvertinti, ją paversti savo gyvenimiškos (arba meninės ir intelektualinės) kūrybos medžiaga.“ (Kavolis 2006d; 118) Žmogaus likimas neturi priklausyti nuo jo padėties biologinėje egzistencijos ašyje, kur visi individo veiksmai būtų apsprendžiami jo prigimties ir socialinės aplinkos. Žmogus, būdamas intelektualia būtybe, turi gebėti kurti simbolius, pranokstančius savo prigimtį, ir jį supančius daiktus: „Syki pradėjęs kurti simbolius žmogus atitolsta nuo tiesioginės privalomybės savo prigimčiai ir aplinkai ir išmoksta pirmąją disciplinuoti, o antrąją pats apvaldyti.“ (Kavolis 1959; 92–3) Įsisąmoninę šį savo pajėgumą, žmogus tampa aukštesnės jį veikiančios jėgos – kultūros kūrėju. Jis tampa *istoriniu žmogumi*. Disciplinuojantis savo prigimtį ir valdantis aplinką individas yra moraliai atsakingas prieš save ir kitus. Taigi kultūrinės egzistencijos ašis žymi kultūros simbolius kuriančio *istorinio žmo-*

gaus potencialą, priešingai nei biologinė ašis – savo prigimties ir socialinės aplinkos prievartai pasidavusį žmogų. Laisvė tėra būdinga savo instinktyviąją prigimtį įveikusiam ir socialinės aplinkos poveikį gebančiam valdyti individui.

1 paveikslas. **Žmogaus prototipai intelektualinės kontroversijos ašyse**

Reikia pažymėti, jog *moralinė tvarka* mokslininko teorijoje reprezentuoja sampratą, kur moralumas įkurdinamas santykyje *tarp gamtos* kaip žmogiškos prigimties ir *kultūros* – visko, kas yra įsteigta žmonių veikimu (Kavolis 2011; 64). Vadinasi moralinė tvarka atsiduria *tarp* biologinės ir kultūrinės egzistencijos ašių, nėra vien žmogui primesta ar vien jo sukurta.

Analogiškai galima įžvelgti ir Durkheimio analizuojamo žmogaus prototipus intelektualinės kontroversijos ašyse¹². Ši sąsaja kyla iš teiginio, jog žmogus yra *homo duplex*, sudarytas iš dviejų kardinaliai skirtingų heterogeninių

bendruomenėms. „Kartą grupei pamažu išnykus ir socialinei bendruomenei baigus savo darbą, individai išsineša su savimi tas didžiausias religines, moralines ir intelektualines koncepcijas, kurias visuomenė paima iš jų pačių širdžių jų didžiausio kūrybiškumo periodais“. (Durkheim 1973; 160)

¹² Nors apie šias ašis pats Durkheimas nekalbėjo, tačiau jo moralės teorijoje galima įžvelgti esminių panašumų, leidžiančių lyginti abiejų mokslininkų žmogaus prototipus.

esybių: kūno ir sielos. Pirmoji yra egoistinių polinkių prototipas, antroji – moralaus elgesio prototipas. Egzistuoja tam tikra įtampa tarp šių asmenybės pusių. „Tokie poreikiai kaip alkis ar troškulys yra egoistinių polinkių prototipai, nes jie susiję tik su savuoju „aš“ <...>. Moralė, kaip nesuinteresuota veikla, orientuota į objektyvius principus, kurie gali būti visuotiniai.“ (Giddens 2001; 52) Vadinasi peržengianti savąjį „aš“, universali, transcendentinė yra moralės sritis. Kadangi Durkheimas įvardina moralinę egzistenciją esant priešinga biologinei egzistencijai, atsiranda prieštaravimas tarp analizuojamų mokslininkų koncepcijų, nes Kavolio teorijoje moralinė tvarka nėra galutinė žymė ašyje, kas atitinka Durkheimo moralaus elgesio sampratą, bet atsiduria tarp biologinės ir kultūrinės egzistencijos ašių.

Galima palyginti mokslininkų poziciją ir kitoje intelektualinės kontroversijos ašyje, žyminėjoje žmogų tarp kūrybos laisvės ir prievartos. Ten, kur Kavolis apibrėžia kūrybos laisvę, Durkheimas teigia laisvę istorijoje. „Žmogiška laisvė negali būti nagrinėjama nuošaly nuo istorijos, <...> nes ji yra socialinių pasikeitimų vaisius.“ (ten pat; 53) Tačiau skirtingai nei Kavolis, sociologas išsivadavimą regi ne kūryboje bet visuomenėje. Pavaldumas visuomenei yra žmogaus išsivadavimo sąlyga. Primityviose visuomenėse šis pavaldumas yra beveik absoliutus. Kaip ir Kavolis, Durkheimas teigia būtinybę įveikti instinktyviosios prigimties prievartą: „Viena dimensija, kur visuomenė turi išlaisvinantį poveikį – tai žmogaus išvadavimas iš pavaldumo gamtos pasauliui, jo išgelbėjimas nuo „aklų nemąstančių fizinių galių.““ (ten pat) Taigi abu mokslininkai analizuoja žmogų

dviejose intelektualinės kontroversijos ašyse, kur laisvė tampa pagrindine analitine kategorija, tačiau fiksuojamas nesutapimas tarp sąvokų kūrybos laisvė ir laisvė kaip pavaldumas visuomenei bei kultūrinės egzistencijos ir moralinės egzistencijos. Kavolio požiūriu, moralė nėra galutinis tikslas arba aukščiausia, individą pranokstanti idėja, bet ji yra tarp biologinės ir kultūrinės individo egzistencijos. Durkheimo suvokimu, individo išsivadavimas iš prievartos slypi visuomenėje bet ne kūryboje.

Išanalizavus laisvės kategoriją galima pereiti prie kitos, greta laisvės esančios, nepertraukiamu ryšiu su ja susietos, vienos centrinių sąvokų moralinio veiksmo analizėje – *atsakomybės*.

Vytautas Kavolis pabrėžia atsakingą elgesį santykiuose tarp individų: „Moralinė kultūra“ – tai didžiausia suvokiama socialiai bendra (shared) konstrukcija, skirta laiduoti atsakingą elgesį santykiuose tarp individų.“ (Kavolis 2011; 63) Kavolis teigia atsakomybę ne tik už savo pačių veiksmus, bet ir už paveldėtą galvojimo būdą, kurio nesugebėjome pakeisti. Mokslininko požiūriu, atsakomybė apima ne tik veiksma, bet ir atsakingą galvojimą ir jauseną: „Atsakingi esame ne už individualias ar organizuotas piktaidarybes ar persekiojimus, kuriuos vykdant patys nedalyvavome, bet už tai, kad net ir jų kolektyviai tęsiame, <...>, tą galvojimo būdą, kuris juos įgalino“ (Kavolis 1994b; 182). Todėl atsakomybę galima pajauti „tik gerai suprastoje artimųjų egzistencijoje, <...>. Tikrai atsakingai įvertinta praeitis tampa sava ne vien jausmais bet ir moraline vaizduote.“ (ten pat; 191) Istoriją mokslininkas regi kaip kaltės mechanizmą, o kūrybą – jos atpirkimo būdą. Taigi atsakomybė Kavolio teorijoje yra išsąknyjusi istorijoje ir

skleidžiasi kaip įsipareigojimas atsakingai galvoti ir jausti, išpirkti istorijos kaltę prieš save ir kitus.

Sekuliariame mąstyme esama skirtingų atsakomybės sampratų. Moderni teisės teorija remiasi koncepcija, esą individas yra atsakingas už savo paties laisvai pasirinktus atlikti veiksmus (Kavolis 2011; 71). Tačiau sociologas išvelgia, jog viešajame prote absoliučios individo atsakomybės samprata konkuruoja su įvairiomis „socializuotomis atsakomybės sampratomis“, kurios derina skirtingas idėjas: 1) *moralinis sprendimas*¹³ yra daugiau ar mažiau kolektyvinis ir istorinis produktas, o ne atskiros individo veiksmas; 2) *moralinis veiksmas, tikėtina, nėra visiškai laisvas arba vien tik priverstinis* (ten pat), jis yra veikiamas socialinės aplinkos. Todėl veikiantis individas yra visada atsakingas už tai, kas gali būti laikoma jo veiksmo padariniais, o kiti (istoriškai ar kolektyviai darę poveikį veikiančiajam) taip pat yra atsakingi padarę tuos veiksmus labiau tikėtinus (ten pat). Taigi Kavolis traktuoja individualų veiksmą kaip kolektyvinį produktą ir tuo būdu atskleidžia sąveiką tarp kontekstualumo ir universalumo¹⁴.

Kavolio pabrėžiamas santykis tarp absoliučios individo atsakomybės ir socialinės atsakomybės yra viena pagrindinių dichotominių opozicijų Émile'io Durkheimo sociologijoje. Mokslininko teigimu, žmoguje „gyvena dvi esybės: individuali esybė, kurios individualumas slypi pačiame organizme ir kurios veiklos ratas

jau vien todėl yra siauras, ir socialinė esybė, intelektualine ir moraline prasme atstovaujanti pačiai aukščiausiai realybei, kurią galime pažinti stebėdami“ (Durkheim 1999; 22). Aukščiausia realybė sociologui yra visuomenė: „[kiek] individas susijęs su visuomene, tiek jis pranoksta pats save ne tik mąstydamas, bet ir veikdamas“ (ten pat). Apibendrinamas Durkheimas teigia: „mumyse yra visuotinumų, nes mumyse yra socialumo <...> visuotinumai savaime persiduoda tiek idėjoms, tiek veiksmams“ (ten pat; 491). Taigi individas yra tiek vertingas, kiek jame yra socialumo. Individo idėjos ir veiksmai *a priori* yra apspręsti visuomenės.

Atsakomybė Durkheimo moralės teorijoje yra mažiau išplėtotą nei Kavolio kultūros sociologijoje. Savo moralinio auklėjimo programoje prancūzų mokslininkas kalba apie kolektyvinę atsakomybę, kuri „taikoma su apribojimais ir sprendimais, yra centrinė moraliniame ugdyme. Todėl moralinio ugdymo praktikoje mokykla turi esminę ir aiškiai apibrėžtą funkciją: sukurti naują, prie visuomenės poreikių pritaikytą būtybę.“ (Snarey; Samuelson 2008; 57). Atrodytų, jog durkheimiška kolektyvinė atsakomybė yra siekis sukurti konformistišką, visuomenės poreikiams tarnaujančią asmenybę. Nors leistinių nukrypimų laukas yra ribotas, „Nėra tokio socialinio konformizmo, kuriame neglūdėtų ištisa individualių niuansų gama.“ (Durkheim 2001; 22) Taigi Durkheimas neapsiribojo vien

¹³ Moralinis sprendimas čia vartojamas sinonimiškai moraliniam veiksmui.

¹⁴ Kontekstualumo ir universalumo dualizmo problemą analizavo sociologijos klasikas Émile'is Durkheimas. Plačiau apie kontekstualumo ir universalumo dualizmo įveikimą Weberio ir Durkheimo sociologinėje tradicijoje skaityti Boudon, Raymond. 2010. „Cognitive Approach to Morality“ in Steven Hitlin and Stephen Vaisey (eds.) Handbook of the Sociology of Morality. Springer Science+Business Media: 15–33.

kolektyvine atsakomybe. Atsakomybė sociologo teorijoje gali įgyti ir individualų elementą.

Mokslininkas kalba apie individo autonomiją kaip pareigos atlikimą. „Autonomija nustato asmeninį apsisprendimą būti lojaliu visuomenei ir atlikti savo pareigas esant pilnam žinojimui apie skirtingų veiksmų pasekmes: „*Individai tampa moralinėmis būtybėmis, kai jie įsisąmonina savo išitraukimą į visuomenę, su kuria trokšta būti susiję savo pareigomis* [šifras L.V.]“ (ten pat) Pareiga turi įsakmų balsą, tai vidininis kiekvieno žmogaus balsas. Žmogus gali būti kurčias šiam balsui, bet negali paneigti jo egzistavimo. Sociologas, prieštaraudamas filosofams, teigia, jog „pareiga nėra vien tik griežtų įpareigojančių nurodymų rinkinys, kuriems mes turime paklusti dėl tų nurodymų primetimo“ (Durkheim 1995; 19). Jeigu moraliniai principai būtų vien įsakmiu tonu paremti įsakymai, vargu ar žmonės jų laikytųsi. Veiksmai turi „mus paliesti ir išjudinti“, turi būti ne kažkas išoriško, bet tai, ko mes patys trokštame. Taigi reikia kalbėti apie nurodymų ir principų visumą, kurios galime trokšti, tik ją priimdami. Taip intuicija diktuoja suvokimą, kad moralinis veiksmas savyje turi dvi idėjas: „pareigos idėją ir gėrio idėją“ (ten pat). Gėrio idėja reiškia, kad moralinis veiksmas yra geras, trokštamas, vertas meilės.¹⁵

Iškeldamas visuomenės interesą sociologijos klasikas kartu pabrėžė ir individualų

įsipareigojimą atlikti pareigą. Atitinkamai, Kavolis išvelgė, jog moralės universalizavimas ir individualizavimas sudaro nuoseklią kultūrinės modernizacijos kryptį: „<...> universalizavimą subalansuoja vis iš naujo išskylantis ir atpažįstamas partikuliarumas, o „dirbtiniam“ individualizmui meta iššūkį „natūralus“ grupavimasis“¹⁶ (Kavolis 2011; 69–70). Abu mokslininkai išreiškia universalizmo ir individualizmo sąjungą: Durkheimo teigiamas asmeninis apsisprendimas atlikti pareigą gražina mokslininko teoriją į individualios atsakomybės sritį ir priartina prie individualistinės atsakomybės sampratos Kavolio teorijoje; Kavolio pabrėžiamas individo moralinis veiksmas kaip *kolektyvinis produktas* priartina prie universalistinio požiūrio Durkheimo sociologijos teorijoje.

Išsąnalizavus Kavolio ir Durkheimo teiginius apie moralumą kaip laisvo individo atsakomybę už savo veiksmus, galima suformuoti keletą apibendrinimų: *pirma*, moralumas Durkheimo kaip ir Kavolio teorijose yra daugiau nei laisvo individo atsakomybė už savo veiksmus, tačiau ir nuolatinis evoliucijos procesas, savęs įveikimas ir pakylėjimas per ištvėrimą tikslų vykdymą, į save nukreiptą prievartą ir pasiaukojimą; *antra*, intelektualinės kontroversijos ašyse abu mokslininkai teigia būtinybę įveikti instinktyviosios prigimties prievartą, tačiau jie skirtingai suvokia laisvę: Kavolis pabrėžia

¹⁵ Durkheimas kritikuoja Kantą teigdamas, kad Kantas taip aukštai vertino pareigą, jog bandė pagrįsti gėrio idėją pareigos idėja (Durkheim 1995; 19), t.y. kritika išreikšta todėl, kad gėris Kanto filosofijoje redukuojamas į pareigą. Tokia redukcija, anot sociologo, neįmanoma.

¹⁶ Mokslininko teigimu, pastaruoju metu vis daugiau pastangų dedama siekiant įtvirtinti poziciją, „kad netgi liberaliojoje kultūroje turi būti ir partikuliaristinis, ir universalistinis moralės lygmuo – ištikimybė istoriškai specifiškai susiklosčiusiam gyvenimo būdui, o taip pat įsipareigojimas universaliam teisingumui.“ (Kavolis 2011; 69–70) Taigi individualizavimo ir universalizavimo darbus koegzistavimas yra moralinių kultūrų pusiausvyros galimybė.

kūrybos laisvę, o Durkheimas – laisvę kaip pavaldumą visuomenei; Durkheimo požiūriu moralinė egzistencija yra aukščiausias tikslas, tuo tarpu, Kavolio teigimu, moralinė tvarka nėra individą pranokstanti idėja, ji yra tarp biologinės ir kultūrinės individo egzistencijos; *trečia*, pabrėždamas individo asmeninį apsisprendimą atlikti pareigas, Durkheimas priartėja prie individualistinės atsakomybės sampratos Kavolio teorijoje; abu mokslininkai išreiškia universalizmo ir individualizmo sąjungą.

Moralumas palaikomas visuomenėje nustatytų elgesio taisyklių bei normų

Moralinėms kultūroms skirtuose darbuose Kavolis analizuoja žmonių bendrabūvio normas. Jis teigia, jog tai, ko reikalaujama iš individo jo santykiuose su kitais priklauso: *pirma*, nuo to, ar individas laikomas neatskiriama grupės dalimi (ir todėl pareigos visai grupei turi pirmenybę individualių teisių atžvilgiu), ar, priešingai, grupė suvokiama kaip atsirandanti iš savanoriškų individų veiksmų (ir todėl individo teisės turi pirmenybę pareigų kitiems atžvilgiu); *antra*, tai, ko reikalaujama iš individo santykiyje su kitais, dar priklauso nuo perskyros tarp universalistinės ir partikuliaristinės pareigos kitiems srities (vienodos pareigos visiems arba aukštesnis savo paties įsipareigojimas grupės nariams) (Kavolis 2011; 69). Pirmuoju atveju mokslininkas pabrėžia, jog „holizmas – įsipareigojimas moralinei grupės pirmenybei – nebūtinai panaikina erdvę individualiai interpretuoti“; antruoju atveju, – jog „kultūroje turi būti ir partikuliaristinis, ir universalistinis moralės lygmuo“ (ten pat; 69–70). Tuo būdu Kavolis ieško dermės tarp individualių ir universalių

tikslų. Individo ir visuomenės tikslai nebūtinai prieštarauja vienas kitam, tačiau gali sėkmingai koegzistuoti.

Sociologas pabrėžia, jog žmonių santykius reglamantuojančios elgesio taisyklės bei normos gali kisti nepriklausomai nuo moralinės tvarkos sampratos. Kaip pavyzdį Kavolis pateikia Vakarų krikščionybę, perėjusią nuo požiūrio į individą kaip pareigingą grupės narį prie modernaus požiūrio į individą kaip grupių formuotoją. Tuo tarpu „<...> moralinės tvarkos, kaip įstatymais nustatytos prigimties, samprata lieka pamatinė krikščioniškajai moralinei kultūrai“ (ten pat; 70). Vadinasi Kavolis išvelgia elgesio taisyklių ir normų kaitą, priklausomai nuo socialinių ir struktūrinių pokyčių visuomenėje. Tuo tarpu moralinė tvarka gali ilgą laiką išlikti nepakitusi ir išlaikyti įstatymų, įsitikinimų ir tradicijų stabilumą.

Kavolis skiria šias *moralinio veikimo taisykles*: a) *prideramumo* taisyklės, reikalaujančias paklusniai atitikti socialiai nusistovėjusias veikimo normas ir b) *principų* taisyklės, kurios reikalauja įvykdyti moralinę pareigą, pretenduodamos į pranašumą nusistovėjusio papročio atžvilgiu. (ten pat; 66) Ten, kur vyrauja kastų sistema – ortodoksiniame induizme ir konfucianizme, Kavolis aptinka vien prideramumo taisyklės. Tuo tarpu Vakarų šalyse, kur įsigalėjęs sekuliarus liberalizmas ir jo teigiama individualaus žmogaus teisių viršenybė, *principas* yra labiau išreikštas nei *prideramumas*: „<...> pirmenybė gali būti teikiama arba taisyklėms (universalus įstatymo), arba individualiai sąžinei <...>“ (ten pat; 67) Taigi Kavolio moralinių kultūrų studijose paklusimas normoms yra būdingas Rytų civilizacijai, kur individų paklusnumas

yra sąlygotas kastų sistemos, tuo tarpu Vakaruose įsitvirtinusi kantiškoji moralinės pareigos samprata.

Kavolis kelia klausimą, „kodėl žmogus nesilaiko visuomenės normų?“. Tarpri bendruomenės sąranga padeda individui suvokti, „kas dora ir kas nedora, ir paspaudžia savo veiksmuose laikytis normų. Bendruomenė turi disciplinuoti savo narį, iškeldami ir išryškindami doro ir principinio elgesio vertę ir jį atskirdami nuo panašiai atrodančių falsifikatų.“ (Kavolis 2006c; 114) Tačiau problema iškyla, jei visuomenė sunivelioja dalykus ar ištrina ribas tarp jų vertės. Tuomet susiformuoja *indiferentizmas vertybėms*. Kyla jis iš visuomenės. Indiferentizmo būklė pasireiškia tuomet, kai individui visuomenė nesuteikia svertų atskirti tikrą nuo netikrą, melą nuo tiesos. *Moralinės atsparos* individas ieško visuomenėje, jos neradęs atsiriboja nuo elgesio normų ir taisyklių reglamentavimo ir tampa abejingas bet kokiai vertybinei diferenciacijai. Taip individas patenka į anomijos būklę (plačiau apie anomijos būklę skaityti 20–21 psl.).

Straipsnyje *Revoliucinės metaforos ir neaiškios asmenybės* (1995 [1969])¹⁷ mokslininkas rašo apie neaiškumo patologijas. Neaiškumo jausmą jis sieja su pažangiose industrinėse visuomenėse aptinkamomis būsenomis: „aiškių apibrėžimų nebuvimas, ribų išblukimas, tradiciškai identifikuojamų kategorijų ištirpimas, „intymumo su viskuo“ jausmas bei su tuo susijęs asmeninio

identiteto netikrumas“ (Kavolis 1995; 42). Šis neaiškumo-intensyvumo mechanizmas turi tiek kūrybinių, tiek patolinių potencialų, tai yra, gali būti kūrybiškas arba destruktivus. Nusikalstamas elgesys, agresyvumas, prievarta romantizuojami. Todėl kai kurios neaiškios asmenybės gali suteikti romantikos *bet kokiai* priešingybei to, kas jų visuomenėje laikoma norma ar konvencija (ten pat). Pavyzdžiui, daoizmo ir romantizmo moralinės kultūros nužemina taisykles kaip spontaniškų proto būsenų ir praktikos būdų pasireiškimus. Taigi elgesio taisyklių bei normų atmetimas gali turėti ir neigiamų pasekmių visuomenei.

Durkheimio teorijoje moralė įvardijama kaip „taisyklių sistema“. „Visas žmogaus moralinis gyvenimas yra reguliuojamas konkretaus skaičiaus taisyklių, principų, maksimų ir veiksmų, kurie nurodo būdus, kuriais turėtume elgtis ir veikti skirtingomis sąlygomis“. (Durkheim 1995; 19) Sociologas pateikia pavyzdį, jog rūpindamiesi savo sveikata mes paklūstame tam tikroms sveikatos sistemos taisyklėms, nes žinome, jog tai mums naudinga. Mes priimame šias taisykles tikėdamiesi sulaukti teigiamų rezultatų. Mūsų elgesys yra lydimas žinojimo ir motyvacijos, kad turėsime teigiamą rezultatą, jei vadovausimės principais, ir neigiamą, – jei juos atmesime. Šiuo atveju esame vedami utilitarinių motyvų¹⁸. Kitaip yra su moralinėmis taisyklėmis. „Jeigu mes pažeidžiame jas, suke-

¹⁷ Šis straipsnis priskiriamas Kavolio socialinės patologijos studijoms. Socialinės patologijos srityje taip pat išskirtini šie mokslininko darbai: straipsniai *The Comparative Approach To Social Problems* [1969] ir *Krizės asmenybė* [1995].

¹⁸ Čia galime įžvelgti sąsają su Weberio racionalaus pasirinkimo teorija, kur individas numato ir apskaičiuoja savo veiksmų pasekmes: „<...> instrumentiškai racionalus veiksmas – nustatomas pagal objektų elgesio lūkesčius socialinėje aplinkoje; <...> siekiant įgyvendinti paties veikėjo racionaliai vykdomus ir apskaičiuotus tikslus“ (Weber 1978; 24).

liame pavojų būti nustumtiems į pakraštį, būti izoliuotiems arba įtrauktiems į juodąjį sąrašą.“ (ten pat) Pasikeičia bendravimo būdas, elgesys, sumažėja pagarba, gali būti jaučiama panieka. Šiurkštus taisyklių pažeidimas gali sąlygoti visuomenės susidorojimą. Tai yra, galimos nemalonus amoralaus elgesio pasekmės. Tačiau moralinių taisyklių ypatinga savybė yra ta, kad jos netalpina savyje nei sankcijų baimės, nei apdovanojimų troškimo: „Moralinė sąmonė visada buvo vieninga šiuo klausimu: veiksmas nėra moralios prigimties, jei jis atliekamas siekiant išvengti skausmingų pasekmių ar pasiekti malonių rezultatų“ (ten pat). Taigi moralus veiksmas atliekamas ne dėl utilitarinių motyvų – nustatytų elgesio tikslų ir apskaičiuotų rezultatų, „bet paprasčiausiai todėl, kad taip nurodo taisyklė, dėl mūsų pagarbos jai ir todėl, kad ji mums atrodo verta pagarbos. <...> pareiga turi būti vykdoma dėl to, kad tai pareiga – vykdoma dėl pagarbos pareigai¹⁹“. (ten pat) Ši Durkheimo pozicija atitinka Kanto kategorinį imperatyvą, kur pabrėžiamas nesuinteresuotumas ir pagarba taisyklei yra pagrindinės moralaus veiksmo prielaidos.

Ten, kur pasibaigia suinteresuotumas, galime kalbėti apie moralinį veiksma. Mokslininkas, traktuodamas moralinį veiksma kaip atsiribojimą nuo savo poreikių, pasitelkia Immanuelio Kanto vidinio įstatymo koncepcija: „Nėra moralinio veiksmo, kuris nereikštų

pasiaukojimo, kaip Kantas parodė, pareigos įstatymui negali būti paklūstama be savo asmeninio, arba, kaip jis vadina, „empirinio“ jautrumo pažeminimo“ (Durkheim 1973; 152). Tačiau absoliutus egoizmas ir absoliutus altruizmas yra niekada neišpildomi realybėje. Visiškas pasiaukojimas reikštų ego išnykimą, tačiau „tam, kad galėtume mąstyti, mes turime turėti individualumą“ (ten pat; 153). Kita vertus, ego negali būti visiškai išpildytas, nes jame nebūtų jokio turinio: „Jeigu mes turime būti tam, kad mąstyti, tuomet mes turime turėti apie ką mąstyti“ (ten pat). Teigdamas aukštesniųjų – altruistinių tikslų pirmenybę prieš egoistinius, Durkheimas pabrėžia ir pastarųjų būtinybę. Kadangi turi būti išlaikoma pusiausvyra tarp egoizmo ir altruizmo, mes galime kalbėti, jog sociologijos klasiko moralės teorijoje ieškoma dermės tarp individualumo ir universalumo.

Durkheimas pabrėžia mąstymo ir elgesio normų privalomumą, o kartu ir teigiamą jų funkciją individams. Sociologo požiūriu, visuomenėje egzistuojančios elgesio ir mąstymo taisyklės bei normos, kurioms nuolat turime paklusti, buvo nei pačių sugalvotos, nei jų norėjome, o kartais dar ir prieštaraujančios svarbiausiems mūsų polinkiams ir instinktams (Durkheim 1999; 230). Visuomenei būdinga siekti savo tikslų, kurie yra skirtingi nuo mūsų individualių tikslų, tačiau juos pasiekti ji gali tik mūsų tarpininkaujama, todėl „įsakmiai reikalauja mūsų

¹⁹ Pats moralinio ugdymo programos autorius iškelia klausimą, kaip tai įmanoma, kad taisyklės vykdomos iš pagarbos pareigai jausmo? Durkheimo manymu, tam, kad ši intuityvi idėja būtų tiesa, „taisyklės turi turėti tam tikro ypatingo prestižo, nepaprastą autoritetą, kuris gali palenkti mūsų valią ir nustatyti mūsų paklusnumą“ (Durkheim 1995; 19) Taigi prestižas ir autoritetas yra būtinos taisyklių savybės, kurios suponuoja taisyklės vykdymą dėl pačios taisyklės, o ne asmeninių motyvų.

paramos. Ji įsako, kad pamiršę savo interesus taptume jos tarnais, ir apriboja mus visokiais suvaržymais, išsižadėjimais ir aukomis, be kurių būtų neįmanomas visuomeninis gyvenimas“ (ten pat). Tačiau šis reikalavimas paklusti yra individo patiriamas ne kaip materialioji prievarta, bet kaip virš mūsų pačių pakylėjanti moralinė jėga. Moralinės jėgos mes negalime suvokti, bet galime patirti kaip dvasinę harmoniją, kylančią iš sutarimo su visuomene būsenos. Moralinė jėga yra aukščiau nei mes patys, tai yra mūsų *moralinė savimonė*:

„Žmogus, atliekantis savo pareigą, įvairiausioje apraiškoje – palankumo, pagarbos, švelnumo, kuriuos jaučia jam kiti į jį panašūs, randa paguodos, kurios dažniausiai nesuvokia, bet kuri jį palaiko. Jausmas, kad jį supranta visuomenė, pakylėja jo paties savivoką. Kadangi jį su amžininkais sieja dvasinė harmonija, jis įgauna daugiau pasitikėjimo, drąsos, narsos veikloje, visai kaip tikintysis, kuris tariasi jaučiąs maloningai į jį nukreiptą Dievo žvilgnį. Šitaip tarytum nepaliaujamai palaikoma mūsų dvasinė esatis. Kadangi ji keičiasi sulig daugybe išorinių aplinkybių, sulig tuo daugiau ar mažiau aktyvūs mūsų santykiai su mus supančiomis visuomeninėmis grupėmis, sulig tuo, kas yra tos grupės, mes negalime nepajusti, kad šis dvasinis *tomusas* priklauso nuo vienos išorinės priežasties, – tačiau neįžvelgiamo, nei kur toji priežastis glūdi, nei kas ji yra. Todėl paprastai ją suvokiame kaip moralinę galią, kuri, nuolat būdama mumyse, atstovauja kam kitam negu mes patys: tai *moralinė savimonė* [šifras L.V.], kurios, beje, dauguma žmonių bent kiek ryškiau neįsivaizdavo, nebent per religinius simbolius.“ (Durkheim 1999; 235)

Analizuodamas *socialinę galią*²⁰ Durkheimas teigia, jog tai, kas išoriška individui, nėra

prievarta, bet natūralus jo pasirinkimas ir likimas – priklausyti visuomenei ir elgtis pagal jos principus. Kolektyvinė sąmonė yra individo dalis, todėl „kai jis nusileidžia jos diegiamiems impulsams, nemano pasiduodąs prievartai, o jaučiasi einąs ten, kur šaukia prigimtis“ (ten pat; 249–250). Tai visuomenė įkvepia individą kūrybai, kaip ir politinėms revoliucijoms. Apie šią jėgą individas nesupranta, jis ją patiria kaip moralinį autoritetą, kuris lyg vidinis sąžinės balsas arba vaizdinys žmones atgraso nuo vienu veiksmų ir skatina kitus.

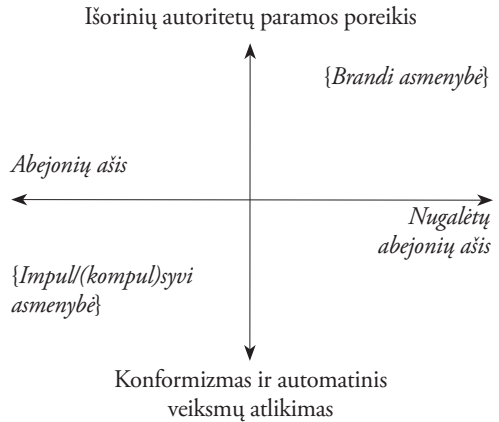
Veiksmai yra skatinami arba nuo jų atsiribojama, kai koks nors subjektas, kuriam jaučiame pagarbą, iškyla mūsų sąmonėje kaip vaizdinys, „tam tikra dvasinė energija, kuri palenkia mūsų valią ir nukreipia ją nurodyta linkme“ (ten pat; 230). Įsakymai „paprastai išreiškiami trumpomis, kategoriškais formomis, nepaliekančiomis vietos abejonėi; <...> nesuteikia galimybės nei svarstyti, nei apskaičiuoti“ (ten pat; 230–231). Pabrėžiamas ypatingas kolektyvinių veiksmų griežtumas, organizuotumas: „Tik veiksmų, ypač kolektyvinių veiksmų, reikalingumas gali ir privalo būti išreikštas kategoriškais, neatšaukiamais ir radikaliomis formuluotėmis, nepripažįstančiomis jokių prieštaravimų; juk kolektyviniai veiksmai tėra įmanomi tik gerai suderinti, vadinasi, nustatyti ir apibrėžti. Jie atmeta bet kokius nedrąsius mėginimus prieštarauti, nes tai – anarchijos šaltinis; jie patys linksta į organizuotumą ir ta įvesta organizuota tvarka persiduoda ir individams.“ (ten pat;

²⁰ Socialinė galia Durkheimio teorijoje asociacijos būdu pritaikoma visuomenei. *Sociologijos metodo taisyklėse* jis teigia *asociacijos* faktą esant lemiamą socialinių reiškinių sąlyga. Mokslininkas, tiriant socialinius reiškinius, siūlo remtis asociacija tarp individo ir visuomenės. Durkheimas pabrėžia,

410) Individai paklūsta visuomenės įsakymams dėl „jai suteikto autoriteto“, pagarbos jausmo (ten pat; 230). Vadinasi kolektyvinių veiksmų formuluotės, savo griežtumu prilygstančios įsakymams, pašalina galimybę individui kritiškai reflektuoti, abejoti.

Abejonė Kavolio moralinio veiksmo analizėje, kitaip nei Durkheimio teorijoje, yra būtina individo santykių su išorine aplinka. Kiekvienas individas yra brandus tiek, kiek jis savyje turi abejonės. Sociologas šį principą suformuoja pateikdamas dviejų moralinio veiksmo ašių teoriją (žr. 2 paveikslą).

Nugalėtų abejonių arba savikontrolės ašis būdinga brandžioms asmenybėms, kurios pajėgios vidinės kontrolės moraliniais principais save valdyti. Kitaip nei *Abejonių ašis*, kur nugalėta abejonė tampa žmogaus primityvizmo, degradacijos, visokių perversijų šaltiniu. Pirmiesiems reikia išorinių autoritetų, kad, prireikus, turėtų į ką atsiremti, antriesiems, pamiršusiems abejonės būtinybę, būdingas konformizmas ir automatinis veiksmų atlikimas. Konformizmas dominuojamoje aplinkoje „liudija psichologinį pasitraukimą nuo savarankiško laisvės problemų sprendimo“ (Kavolis 1959; 98). Taigi visuome-

2 paveikslas. **Vytauto Kavolio moralinio veiksmo ašys**

nėje nustatytos elgesio taisyklės ir normos, kurių individai privalo griežtai laikytis Durkheimio moralės teorijoje, Kavolio yra atmetamos ir priskiriamos nebrandžioms asmenybėms, neturinčioms kritinio santykio su visuomenėje egzistuojančiais mąstymo ir elgesio modeliais.

Atlikus moralumo, palaikomo visuomenėje nustatytų elgesio taisyklių bei normų, lyginamąją analizę galima suformuoti keletą apibendrinimų: *pirma*, Kavolio teigiama pirmenybė universaliam įstatymui, arba individualiai sąžinei prilygsta Durkheimio pabrėžiamai

jog kolektyviniai reiškiniai yra sudėtingesni, tačiau vis tiek panašūs į procesus, vykstančius individualiose sąmonėse. Tuomet pritaikius *asociacijos* metodą, galima būtų pagrįsti „socialinės galios“ koncepcijos svarbą šioje analizėje. Kadangi kolektyviniai reiškiniai yra menkliau suprantami nei individualūs (psichologija buvo gerokai toliau pažengusi), Durkheimas pradeda nuo individo ir analizuoja „psichinius reiškinius“, galinčius turėti socialinių pasekmių. Mokslininko teigimu, „<...> valdininkas – socialinė jėga <...>, jis gali pasinaudoti turima socialine energija pagal savo prigimtį ir taip gali daryti įtaką visuomenės būklei“ (p. 116). Pritaikius *asociacijos* metodą, ir individą (valdininką) pakeitus visuomene, galima, atitinkamai, teigti, jog *visuomenė yra socialinė jėga, galinti pasinaudoti turima socialine energija pagal savo prigimtį ir taip daryti įtaką individo būklei*. Priėmus sąlygą, jog socialinė galia turi tokį pat individo *poveikį* visuomenei, kaip ir, visuomenės *poveikį* individui, galime tarti, jog individo atliekamas moralinis veiksmas yra visuomenės socialinės galios, įsitvirtinusių ar paveldėtų normų ir papročių pavidalu, poveikio individualiajai sąmonei išraiška ir kartu pasekmė.

pagarbai taisyklei; *antra*, mokslininkų teorijos skiriasi santykiu su abejone arba kritine refleksija visuomenės nustatytų elgesio taisyklių bei normų atžvilgiu: Kavoliui būdinga kritinė laikysena visuomenėje egzistuojančių mąstymo ir elgesio taisyklių atžvilgiu, tuo tarpu Durkheimas pabrėžia besąlygišką paklusimą taisyklėms; jei Durkheimas eliminuoja abejonę, tai Kavolio teorijoje ji būtina.

Moralės principo internalizavimas

Moralės principo internalizavimas Durkheimio teorijoje yra moralinių idėjų kaip „kolektyviai sukurtų idealų“ įsitvirtinimas ir reiškimasis sąmonėje per emocijas ir ypatingą poveikį, besiskiriantį nuo kitų išpūdžių. Moralines idėjas „mums įspaudė visuomenė“. Mes paskiriame joms išimtinę vietą savo sąmonėje. Moralines idėjos priklauso aukštesnei sąmonės daliai – dorovinei sąmonei. Esminiai sielos elementai, Durkheimio teigimu, yra religiniai ir moraliniai vaizdiniai. Apie sielos branduolį susigrupuoja ir kitos sąmonės būsenos, būdingos aukštesniosios intelektualinio gyvenimo formos, kurioms ypatingą svarbą ir iškilumą suteikia visuomenė. (Durkheim 1999; 294–295) Taigi moralės principo internalizavimas Durkheimio moralės teorijoje yra kolektyviai sukurtų idealų įsitvirtinimas individo sąmonėje veikiant visuomenei.

Kolektyviniai įpročiai, papročiai, tradicijos, anot Durkheimio, „gyvuoja ne tik įmanentiškai vienas po kito einančiuose ir jį apibūdinančiuose veiksmuose, bet privilegijuotai“ (Durkheim 2001; 32) tuo būdu, jog kartą jiems buvo suteikta tam tikra simbolinė reikšmė ir nuo to laiko, jie iš lūpų į lūpas yra perduodami auklėjimo būdu.

Moralaus veiksmo sritis plečiasi taip, kaip plečiasi kolektyvinė sąmonės sritis individualioje sąmonėje ir kartu taip, kaip vystosi visuomenė iš paprastos į sudėtingesnes formas. Visuomenei perėjus į kitą egzistencijos formą ir įsitvirtinus kolektyvinei sąmonei individuose, tai, kas anksčiau nebuvo laikoma nusikaltimu, pasmerkama. Tuomet veiksmai, kurie ankstesnėje visuomenės egzistavimo pakopoje buvo priskiriami dorovės sričiai, pavyzdžiui, – nesąžiningumas laikantis sutarčių, sukčiavimas, netgi šmeižtas ar asmens orumo įžeidimas, tampa nusikaltimu. Taigi dorovės arba moralaus veiksmo sritis plečiasi kartu su kolektyvinės sąmonės plėtimusi individualioje sąmonėje.

Individai būtų vieningi, jeigu jie puoselėtų tuos pačius kolektyvinius jausmus. Tuomet *visuomenės moralinė sąmonė* būtų įsitvirtinusi „<...> visuose individuose ir su tokia energija, kurios užtektų sutramdyti bet kuriam ją įžeidžiančiam veiksmui: tiek nusikaltimams, tiek grynai moraliniams paklydimams.“ (Durkheim 2001; 81) Tačiau toks vienodumas yra neįmanomas, nes kiekvienas individas, nors ir būdamas tos pačios visuomenės dalimi, yra unikalus, o taip pat todėl, jog „<...> kinta mus supanti fizinė aplinka, paveldimi polinkiai, socialinės įtakos, nuo kurių mes priklausome“ (ten pat) ir kurios keičia individų sąmones. Nepaisant to, jog „fizinės ir moralinės struktūros pagrindai visų vienodi“ (ten pat; 102), „kiekvienas individas turi savo istoriją“ (ten pat). Individai nėra visuomenėje ištirpusi masė, nors ir saistomi fizinių struktūrų ir elgesio taisyklių bei normų, jie įneša į socialinę aplinką savo unikalumo.

Būtent individų poveikis socialinei aplinkai labiausiai ir domina Kavolį. Sociologas siekia

atskleisti, kaip individai, remdamiesi internalizuotomis moralės normomis, gali spręsti, vertinti ar kitaip keisti socialinę aplinką: įsisavinęs moralės normas „žmogus tampa pajėgiu pats iš savęs, jų pagalba, spręsti, vertinti, rinktis ir keisti, kas jam netinka. Žmogus nebėra priklausomas vien nuo išorinės politinės ir moralinės priežiūros, nes turi pats savyje įsisavintas vidines kontroles.“ (Kavolis 1959; 94) Kavolio kultūros sociologijoje moralinis veiksmas yra skatinamas vidinio imperatyvo, atliekamas *po to*, kai moralės normos buvo internalizuotos, vadinasi apmąstytos, reflektuotos: „Moralinė įžvalga ateina po veiksmo²¹, o ne prieš jį. Kiekvienas pradeda nuo pradžių, pasiekdamas brandą – arba jos nepasiekdamas – tik po begalės kančių, kurias sukėlė savo poelgiais.“ (Kavolis 1997; 23). Tai parodo, jog Kavolio teorijoje moralinis veiksmas gali būti *tik* įsisąmonintas veiksmas, skatinamas vidinio imperatyvo kantiškąja prasme, atliekamas internalizavus moralės principą savyje²².

Moralės principas yra būdingas individui, jei jo elgesys yra orientuotas į tekstus. Civilizacijų analizė tiria žmonių veiksmus plačiausiai suvokiamose visumose. Todėl negali būti nuo žmogaus veiksmų analizės atsieto civilizacinio teksto: „Iš teksto, kuris atsietas nuo elgesio, atimamas gyvybingumas“ (Kavolis 1998; 18). Čia Kavolis išreiškia vieną pamatinių savo metodologinių principų – įtampą tarp struktūros ir energijos, kur, šiuo atveju, tekstas atitinka

simbolinę struktūrą, o žmonių veiksmai – dinaminį struktūros elementą. Čia svarbus abipusiškumas: tekstas turi analizuoti žmonių patirtis, o žmogaus elgesys turi būti orientuotas į tekstuose užrašytą patirtį: „elgesys, kuris nėra orientuotas į tekstus, esti amoralus [šifras L.V.]“ (ten pat) Visa žmonijos patirtis telpa tekstuose. Iš tekstų žmonės semiasi filosofinės išminties, pažįsta religinius priesakus ir moralines normas, savo tautos šaknis. Internalizavus istoriniuose tekstuose užrašytą patirtį ir perkėlus šią patirtį į kasdienes praktikas, žmogaus elgesys turėtų būti moralus.

Visuomenės narių santykį su istoriniais tekstais Kavolis nagrinėja pasitelkdamas Durkheimo anomijos teoriją. Mokslininko teigimu, visuomenė „besikeičiančiai daliai jos narių gali pasirodyti nepakankamai tekstuali.“ (ten pat) Tekstualumas rodo, kiek individas save sieja su visuomene, atpažįsta jos tekstuose užrašytas simbolines daiktų reikšmes, atranda matus, kuriais gali save matuoti. „<...> tekstualumo išbandymas yra jo [teksto] sugebėjimas kalbėti netgi tiems, kurie nežino, ką gi reiškia gyventi šioje aplinkoje.“ (ten pat; 12) Simbolinės konfigūracijos tekstuose atveria reikšmes, „kurias individai ir socialinės grupės perima iš vienos ar kitos tradicijos ir atkuria tam, kad suprastų save ir savo pasaulius, taip pat kad valdytų savo veiksmus.“ (ten pat) Taigi tekstai žmonėms suteikia galimybę, pirmiausia,

²¹ Kitaip nei mano pragmatistai, neigiantys žinojimo ir veiksmo dualizmą. Supratimas jiems yra veiksmo dalis. (Joas 1996)

²² Ši moralinio veiksmo sąlyga rodo jo pirmumą kitų veiksmų atžvilgiu. Pavyzdžiui, kūrybinis veiksmas gali būti atliekamas nesąmoningumo būsenoje: „Nemažą dalį neįsisąmoninto dalyvavimo kultūroje reikia laikyti ne tik normaliu dalyku, bet taip pat ir esmine kūrybiškumo sąlyga.“ (Kavolis 1998; 19)

suprasti save ir socialinę aplinką bei išmolti kontroliuoti savo veiksmus.

Valdyti savo veiksmus reiškia turėti apsisprendimo laisvę ir suvokti savo veiksmų pasekmes, todėl elgtis atsakingai. Patologinis arba nenormalus elgesys yra destruktivus savo padariniais. Todėl savo veiksmų pasekmes suvokiantis ir įvertinantis individas gali iš tiesų veikti sąmoningai, atsakingai, taigi – moraliai. Kavolio teigimu, „Anomiškas individas – tai kritikas, kuris smerkia visa tai, ką jis žino apie savo visuomenės tekstus, kurie yra nepakankamai patikimi.“ (Kavolis 1998; 18) Patikimumo problema iškyla dėl nesugebėjimo atsirinkti tekstų gausoje ar patikimų tekstų žinojimo stygiaus, tačiau ne todėl, kad patikimų tekstų visuomenėje nėra.

Atitinkamai Durkheimio teorijoje anomiškas individas apibrėžiamas kaip savo troškimams tarnaujantis, todėl nuolat skubantis juos patenkinti žmogus. Anomiškas individas atitrūkęs nuo savo šaknų, nuo praeities, neturi jokio atramos taško, todėl sustojęs puola į neviltį, nes „pamato neturįs už ko nusitverti nei praityje, nei ateityje“ (Durkheim 2002; 239) Pritaikant Kavolio teiginius, jis netiki, o gal nėra atradęs civilizacinių tekstų, kuriuose aptiktų savo socialinę aplinką paaiškinančias simbolines reikšmes.

Šioje moralės principo internalizavimą analizuojančioje apibrėžimų kategorijoje galima suformuoti keletą apibendrinimų: *pirma*, Durkheimas teigia visuomenę esant aukštesnei jėgai, *įspaudžiančią* moralines idėjas individo sąmonėje, o Kavolis pabrėžia individo laisvę nuo išorinės priežiūros, kuris pasiekiamas darant poveikį socialinei aplinkai. Įsisavinęs moralės

normas individas tampa pajėgus pats spręsti, vertinti, rinktis ir keisti, kas netinka, socialinėje aplinkoje; *antra*, moralės principo internalizavimas yra gebėjimas atpažinti civilizacinius tekstus – užkoduotas simbolines reikšmes socialinėje aplinkoje – ir valdyti savo elgesį; stokojantis šių savybių žmogus yra anomiškas individas.

Išvados

Pastanga atskleisti individo ir visuomenės ryšius yra Vytautą Kavolį ir Émile'į Durkheimą vienijanti tema. Mokslininkai siekia atsakyti į klausimą, koks šaltinis yra žmogaus moralinio veiksmo pagrindas. Moralinis veiksmas sociologų teorijose apima individą ir visuomenę, atskleidžiant *socialinės jėgos* kaip *įgalinimo* ir *įsikūnijimo* individuose simbolinę konfigūraciją: Kavolio teorijoje bendruomenė *įgalina* individą atskleisti savo kūrybinį pajėgumą, o Durkheimas analizuoja, kaip iš visuomenės kylantys reikalavimai *įsikūnija* individuose. Kavolio požiūriu, individo kūrybinis pajėgumas yra aukščiausia *laisvės* išraiška, o Durkheimio suvokimu, individo *laisvė* išreiškiamą jo paklusnume visuomenei. Dėmesį Durkheimas sutelkia į istoriškai susiformavusias, individų *internalizuotas elgesio taisykles bei normas*, kurių šie privalo laikytis. Žmogaus idėjos, jausmai ir veiksmai nėra jo paties išgalvoti. Tai yra istoriškai susiformavę, iš visuomenės kylantys mąstymo ir elgesio modeliai. Jų tariama prievartinė galia individams yra natūralus žmogaus pasirinkimas ir likimas – priklauso visuomenei. Kavolis žengia kitu keliu, parodydamas, jog individas turi išlaikyti kritinį santykį su visuomenės jam primetamais elgesio ir mąstymo modeliais. Turi jais abejoti ir toje abejonėje rasti sprendimą – abejonę nugalėti

ir ją išreikšti savo kūrybiškumu. Ši asmeninė pastanga turi būti papildyta istorine patirtimi. Tai, kas kažkada buvo perduodama iš lūpų į lūpas: tautos istorija, filosofinė išmintis, religiniai priesakai ir moralinės normos, visa yra perteikta tekstuose. Todėl iš istorinių tekstų perimta ir į kasdienes praktikas perkelta patirtis sudaro prielaidas individui elgtis moraliai. Moraliniai veiksmai, kitaip nei bet kurie kiti veiksmai, veikia individo jausmus taip, jog jų neatlikus, ar

atlikus siekiant tam tikro tikslo, jaučiama vidinė įtampa ir sąžinės priekaištai. Moraliniai veiksmai gali būti atliekami vien iš pareigos atlikti pareigą. Taigi, nepaisant įvardintų skirtumų, Kavolis ir Durkheimas išreiškia universalizmo ir individualizmo sąjungą. Moralinis veiksmas kaip individo laisvos valios aktas, visuomet yra veikiamas istoriškai susiformavusių bendruomenės elgesio ir mąstymo modelių, ir visuomet keičia visuomenę.

LITERATŪRA

- Abend, Gabriel. 2010. „What’s new and What’s Old about the New Sociology of Morality“ in Steven Hitlin and Stephen Vaisey (eds.) *Handbook of the Sociology of Morality*. Springer Science+Business Media: 561–584.
- Boudon, Raymond. 2010. „Cognitive Approach to Morality“ in Steven Hitlin and Stephen Vaisey (eds.) *Handbook of the Sociology of Morality*. Springer Science+Business Media: 15–33.
- Durkheim, Émile. 1966. *The Division of Labor in Society* (third edition). (translated by George Simpson). The Free Press: New York.
- Durkheim, Émile. 1973. *Émile Durkheim on Morality and Society*. ed. by Robert N. Bellah Chicago: The University of Chicago Press.
- Durkheim, Émile. 1995. „The Teaching of Morality in Primary Schools“ in Pickering, W.S.F. and Lussier, Dominique. *Durkheim and moral education for children: a recently discovered lecture*, *Journal of Moral Education* 24: 1: 18–19, prieiga per internetą: EBSCO, žiūrėta [2012 birželio 23 d.]
- Durkheim, Émile. 1999. *Elementarios religinio gyvenimo formos: toteminė sistema Australijoje* (iš prancūzų kalbos vertė Jūratė Karazijaitė ir Jonė Ramunytė). Vilnius: Vaga.
- Durkheim, Émile. 2002. *Savižudybė* (iš prancūzų kalbos vertė Jūratė Skersytė). Vilnius: Pradai.
- Durkheim, Émile. 2001. *Sociologijos metodo taisyklės*. (iš prancūzų kalbos vertė Jūratė Karazijaitė). Vilnius: Vaga.
- Giddens, Anthony. 2001. *Durkheimas*. (iš anglų kalbos vertė Nida Norkūnienė). Vilnius: Vaga.
- Joas, Hans. 1996. *The Creativity of Action*. Chicago: University of Chicago Press.
- Kant, Immanuel. 1980. *Dorovės metafizikos pagrindai* (iš vokiečių kalbos vertė Kristina Rickevičiūtė). Vilnius: Mintis.
- Kavolis, Vytautas. 1959. „Laisvės samprata socialiniuose moksluose“ in *Lietuviškasis liberalizmas*. Čikaga: M. Morkūno spaustuvė: 90–108.
- Kavolis, Vytautas. 1966. „Neaiškūs žmogus ir istorijos dviprasmybė: vienos vasaros minčių žemėlapis“, *Metmenys* 12: 80–102.
- Kavolis, Vytautas. 1994a. „Nužemintųjų generacija: egzilio pasaulėjautos eskizai“ in *Žmogus istorijoje*. Vilnius: Vaga: 64–120.
- Kavolis, Vytautas. 1994b. „Sąmoningumo trajektorijos: Lietuvių tautos modernėjimo aspektai“ in *Žmogus istorijoje*. Vilnius: Vaga: 121–354.
- Kavolis, Vytautas. 1995. „Revoliucinės metaforos ir neaiškios asmenybės“ in *Kultūrinė psichologija*. Vilnius: Baltos lankos: 23–47.
- Kavolis, Vytautas. 1997. „Maištininkų mitologijos“. *Baltos lankos* 8: 11–38.
- Kavolis, Vytautas. 1998. „Civilizacijos analizė kaip kultūros sociologija“. *Sociologija ir Filosofija* 2: 9–20.
- Kavolis, Vytautas. 2006a [1952]. „Jaunojo akademinio dilema“ in *Nepriklausomųjų kelias: pu-*

blicistikos straipsniai (1951–1965). Vilnius: Versus aureus: 23–27.

Kavolis, Vytautas. 2006b [1953]. „Studentiškos veiklos perspektyvos“ in *Nepriklausomųjų kelias: publicistikos straipsniai (1951–1965)*. Vilnius: Versus aureus: 32–37.

Kavolis, Vytautas. 2006c [1961] „Neramumo principas“ in *Nepriklausomųjų kelias: publicistikos straipsniai (1951–1965)*. Vilnius: Versus aureus: 79–93.

Kavolis, Vytautas. 2006d [1954]. „Tremties tikrovė ir keliai į lietuviškumą“ in *Nepriklausomųjų kelias: publicistikos straipsniai (1951–1965)*. Vilnius: Versus aureus: 109–121.

Kavolis V. 2006e [1955] „Moralybė ir jos šėtonai“ in *Nepriklausomųjų kelias: publicistikos straipsniai (1951–1965)* // Vilnius: Versus Aureus, pp. 193–197.

Kavolis, Vytautas. 2011. „Moralinių kultūrų elementai“, *Athena. Filosofijos studijos* 7. Vilnius: Kultūros tyrimų institutas: 63–77.

Norkus, Zenonas. 2003. *Max Weber ir racio-*

nalus pasirinkimas (iš vokiečių kalbos vertė Albinas Lozuraitis). Vilnius: Margi raštai.

Peters, Karl. 1999. „Evolutionary and religious perspectives on morality: reflections on the evolution of morality“, *Zygon: Journal of Religion and Science* 34: 3: 419–433.

Schluther, Wolfgang. 1981. *The Rise of Western Rationalism: Max Weber's Developmental History*. Berkley: University of California Press.

Snarey, John.; Samuelson, Peter. 2008. „Moral education in the cognitive development tradition: Lawrence Kohlberg's Revolutionary Ideas“ in Nucci Larry and Narvaez Darcia (eds.) *Handbook of Moral and Character Education* (Second edition). Mahwah, NJ: Erlbaum.

Tavory, Iddo. 2011. „The Question of Moral Action: a Formalist Position“, *Sociological Theory* 29: 4: 272–293. Prieiga per internetą: EBSCO, žiūrėta [2013 spalio 18 d.]

Weber, Max. 1978. *Economy and society: An Outline of Interpretative Sociology*, ed. by Guenter Roth and Claus Wittich. Berkeley: University of California Press.

ABSTRACT

COMPARATIVE ANALYSIS OF MORAL ACTION IN SOCIOLOGICAL THEORIES OF VYTAUTAS KAVOLIS AND ÉMILE DURKHEIM

The article analyses the moral action to reveal the elements of tension and interaction between the individual and the society by comparing theories of Vytautas Kavolis and of Emile Durkheim. Social action and moral action are different analytical categories. The problem arises when it is necessary to establish links between these concepts. The article is based on the position that moral action and social action has a relation as part and a whole, has a different study objects, but obeys the same study method. According to Durkheim's definitions of social fact and of moral fact, social fact is a broader category that includes the moral facts. It is shown that the facts includes social phenomena featuring the expediency of performed actions of individuals. Therefore, social action is interpreted by adapting the definition of a social fact, as appropriate, moral action is interpreted by definition of moral fact. The aim is to identify the characteristics, conditions, and factors of moral action. Theories of moral action of Durkheim and of Kavolis are analyzed. French sociologist distinguishes social power to encourage an individual to behave in one way or another. Durkheim indicates that the social power works in society as in individuals by using an association method. Kavolis emphasizes the inner imperative which is a basis for moral action, arising from the conscious individual,

performed after internalisation of moral principle itself. However, the individual and society have different goals. An individual seeks to realize the freedom as creative potential. The society requires the individual to obey historically formed norms and rules of conduct. On the other hand, the individual performing a moral action is always influenced by the social environment and his actions always have social impact.

Sociologijos katedra,
Filosofijos fakultetas
Vilniaus universitetas,
Universiteto 9/1; LT-01513 Vilnius
El. paštas: laura.varnauskaite@gmail.com